

درس خارج فقه حضرت آیت الله مسینی بوشهری (دامت برکاته)

تاریخ: ۹ بهمن ۱۳۹۶

مصادف با: ۱۱ جمادی الاولی ۱۴۳۹

جلسه: ۵۳

موضوع کلی: فصل فی أفعال الوضوء

موضوع جزئی: الثالث: مسح الرأس - کفایت مسمای مسح

سال تحصیلی: ۹۷-۹۶

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهیرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

خلاصه جلسه گذشته

عرض شد که به نظر مرحوم سید (ره)، مسمای مسح [، یعنی صرف تماس دست با سر] کفایت می‌کند؛ هرچند که از نظر عرض به اندازه یک انگشت یا کمتر از یک انگشت باشد و افضل، بلکه احوط [احتیاط مستحب] این است که از نظر عرض به مقدار عرض سه انگشت باشد، بلکه بهتر است که با سه انگشت باشد. در جلسه گذشته ادله حکم مذکور در کلام مرحوم سید (ره)، ذکر شد. همچنین، عرض شد که در مسأله مورد بحث علاوه بر قول مشهور که ذکر شد، دو قول دیگر وجود دارد که قول اول، قول شیخ طوسی (ره) است که در جلسه گذشته به کلام ایشان اشاره شد.

قول دوم، قول شیخ صدوق (ره) است. ایشان فرموده است که مسح سر باید به مقدار عرض سه انگشت باشد. شیخ صدوق (ره) برای کلام خود به دو روایت ذیل استناد کرده است:

روایت اول: عَنْ زُرَّارَةَ، قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ (ع): «الْمَرْأَةُ يُجْزِيهَا مِنْ مَسْحِ الرَّأْسِ أَنْ تَمْسَحَ مَقْدَمَهُ قَدْرَ ثَلَاثِ أَصَابِعَ وَ لَا تُلْقَى عَنْهَا خِمَارُهَا»؛^۱ برای زن کفایت می‌کند که جلو سرش را به مقدار سه انگشت مسح کند و روسری‌اش را بر ندارد [، یعنی دست خود را به مقدار سه انگشت زیر روسری ببرد و مسح کند].

روایت دوم: عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ (ع)؛ قَالَ: «يُجْزَى مِنَ الْمَسْحِ عَلَى الرَّأْسِ مَوْضِعُ ثَلَاثِ أَصَابِعَ وَ كَذَلِكَ الرَّجُلُ».^۲ مشهور، گفته‌اند که مسمای مسح کفایت می‌کند که معنای آن، این است که اگر به مقدار بیشتر از مسمای مسح شود، مشکلی ندارد، لکن شیخ طوسی (ره) گفته است که مسح حتماً باید به مقدار یک انگشت باشد و شیخ صدوق (ره) نیز گفته است که مسح حتماً باید به مقدار سه انگشت باشد.

اشکال به استدلال به روایت اول

اولاً: روایت اول که حاکی از این است که زن جلو سرش را به مقدار سه انگشت مسح کند، دلیل بر این نیست که مسح با سه انگشت واجب است چون «اجزاء» یک چیز است و «وجوب» چیز دیگری است لذا مجزی بودن مسح با سه انگشت بر وجوب مسح با سه انگشت؛ به گونه‌ای که مسح به مقدار مسمای و یا مسح با یک انگشت مجزی نباشد، دلالت ندارد.

ثانیاً: شاید تعبیر «یجزیها» که در روایت اول آمده است به عدم القاء خمار دلالت داشته باشد، یعنی اجزاء مسح با سه انگشت حاکی از این است که اگر زن، روسری خود را بر ندارد و مسح کند، کفایت می‌کند.

۱. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۲۴، ص ۴۱۷، ح ۳.

۲. همان، ص ۴۱۸، ح ۵.

اولاً: روایت مذکور، سنداً ضعیف است و رجالیون، معمر بن عمر را توثیق نکرده‌اند.

ثانیاً: همان‌طور که در رابطه با روایت اول ذکر شد، این روایت نیز فقط بر مجزی بودن مسح با سه انگشت دلالت دارد و اجزاء مسح با سه انگشت بر وجوب مسح به مقدار سه انگشت دلالت ندارد، بلکه شاید مسح تمام جلو سر یا مسح به مقدار یک انگشت یا مسمای مسح نیز کفایت کند و مجزی باشد. بنابراین، مسح با سه انگشت را می‌شود بر افضل افراد مسح، حمل کرد و گفت که بهتر این است که مسح با سه انگشت باشد، ولی دلیلی بر وجوب مسح با سه انگشت وجود ندارد.

قول دیگری نیز در رابطه با مسح سر مطرح شده است و آن، قول به تفصیل است. عده‌ای بین مرد و زن تفصیل داده‌اند و گفته‌اند که مسح با سه انگشت مختص زنان است لذا بر زنان واجب است که مسح سر را با سه انگشت انجام دهند، ولی مردان لازم نیست که مسح سر را با سه انگشت انجام دهند، بلکه می‌توانند با کمتر از سه انگشت نیز مسح کنند و برای کلام خود به صحیح زراره که ذکر شد [«الْمَرْأَةُ يُجْزِيهَا مِنْ مَسْحِ الرَّأْسِ أَنْ تَمْسَحَ مُقَدَّمَهُ قَدْرَ ثَلَاثِ أَصَابِعٍ...»]، استناد کرده‌اند.

لکن در پاسخ از این عده عرض می‌شود که روایت مذکور، بر وجوب مسح با سه انگشت دلالت ندارد، بلکه تنها چیزی که از این روایت استفاده می‌شود این است که مسح با سه انگشت کفایت می‌کند. بنابراین، وقتی اصل وجوب مسح با سه انگشت از روایت مذکور، به دست نمی‌آید، نمی‌توان قول به تفصیل را از آن روایت برداشت کرد.

بنابراین، قول صحیح این است که مقدار وجوب در مسح این است که مسمای مسح صدق کند و بیشتر از آن از باب افضل افراد است، یعنی برای مسح سر، صدق مسمای مسح کفایت می‌کند و به مقدار یک انگشت یا سه انگشت که در کلام شیخ طوسی (ره) و شیخ صدوق (ره) آمده است از باب افضل افراد است. سیره خارجی نیز بر همین قول دلالت دارد.

مرحوم سید (ره) در ادامه فرموده است: «و الأفضل بل الأحوط أن يكون بمقدار عرض ثلاث أصابع، بل الأولى أن يكون بالثلاث»^۱. به نظر مرحوم سید (ره)، افضل، بلکه احتیاط [مستحب] این است که مسح از حیث عرض به مقدار سه انگشت باشد، بلکه بهتر است که مسح با سه انگشت باشد.

دلیل حکم مذکور

دو روایت ذیل بر استحباب مسح به اندازه سه انگشت از حیث عرض، دلالت دارند:

روایت اول: روایت معمر بن عمر عن ابی جعفر (ع)؛ قال: يجزى من المسح على الرأس موضع ثلاث أصابع و كذا الرجل»^۲.

روایت دوم: روایت زراره، قال: قال ابو جعفر (ع): المرأة يجزىها من مسح الرأس أن تمسح مقدمه قدر ثلاث أصابع و لاتلقى عنها خمارها»^۳.

از دو روایت مذکور، استفاده می‌شود که افضل افراد در مسح این است که از حیث عرض به مقدار سه انگشت باشد. دلیل اینکه مرحوم سید (ره) فرموده است که بهتر این است که با سه انگشت مسح شود این است که محتمل است که منظور از «ثلاث أصابع» که در روایات مذکور، آمده است این باشد که مسح باید با سه انگشت انجام شود و خود سه انگشت موضوعیت

۱. سید محمدکاظم، طباطبایی یزدی، العروة الوثقى، ج ۱، ص ۲۰۸.

۲. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۲۴، ص، ح ۵.

۳. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۲۴، ص، ح ۳.

دارد بنابراین، به مقدار سه انگشت بودن مسح، مورد نظر نیست تا گفته شود که مسح با یک یا دو انگشت که به اندازه سه انگشت معمولی باشند، کفایت می‌کند، بلکه مسح با خود سه انگشت موضوعیت دارد.

مرحوم سید (ره) در ادامه نوشته است: «و من طرف الطول أيضاً يكفي المسمى و إن كان الأفضل أن يكون بطول إصبع»^۱. به نظر مرحوم سید (ره)، از طرف طول نیز مسمای مسح کفایت می‌کند؛ هرچند که افضل این است که به اندازه طول یک انگشت باشد.

ادله کفایت مسمای مسح سر از حیث طول

دلیل اول: کتاب

آیه شریفه: «... وَ امْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...»^۲ بر کفایت مسمای مسح از حیث طول، دلالت دارد. اطلاق آیه مذکور، مسمای مسح از حیث طول را نیز شامل می‌شود، بنابراین، از این آیه شریفه استفاده می‌شود که صرف مسمای مسح کفایت می‌کند.

دلیل دوم: روایات

روایاتی وارد شده‌اند که بر کفایت مسمای مسح از حیث طول دلالت دارند که روایت ذیل از آن جمله است: عَنْ زُرَّارَةَ وَ بُكَيْرٍ أَنَّهُمَا سَأَلَا أَبَا جَعْفَرٍ (ع) عَنْ وُضُوءِ رَسُولِ اللَّهِ (ص)؛ فَدَعَا بِطَشْتٍ أَوْ تَوْرٍ فِيهِ مَاءٌ... «فَإِذَا مَسَحَ بِشَيْءٍ مِنْ رَأْسِهِ أَوْ بِشَيْءٍ مِنْ قَدَمَيْهِ مَا بَيْنَ الْكَعْبَيْنِ إِلَى أَطْرَافِ الْأَصَابِعِ فَقَدْ أَجَزَّاهُ»^۳.

دلیل افضلیت مسح به اندازه طول یک انگشت از حیث طول، این است که «ثلاث أصابع» که در روایات آمده است علاوه بر عرض، طول را نیز شامل می‌شود، یعنی بهتر این است که مسح سر از حیث طول و عرض به اندازه سه انگشت باشد. مرحوم سید (ره) در ادامه نوشته است: «و علی هذا فلو أراد إدراك الأفضل ينبغي أن يضع ثلاث أصابع على الناصية و يمسح بمقدار إصبع من الأعلى إلى الأسفل و إن كان لا يجب كونه كذلك، فيجزي النكس»^۴.

به نظر مرحوم سید (ره)، اگر شخص اراده کرده است که افضل را درک کند، شایسته است که سه انگشت را بر ناصیه بگذارد و به مقدار یک انگشت از بالا به پایین بکشد؛ هرچند که واجب نیست که از بالا به پایین بکشد، پس عکس آن نیز کفایت می‌کند. توضیح کلام مرحوم سید، ان شاء الله، در جلسه آینده بیان خواهد شد.

«الحمد لله رب العالمين»

۱. سید محمدکاظم، طباطبایی یزدی، العروة الوثقی، ج ۱، ص ۲۰۹.

۲. «المائدة»: ۶.

۳. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱، کتاب الطهارة، ابواب الوضوء، باب ۱۵، ص ۳۸۹، ح ۳.

۴. سید محمدکاظم، طباطبایی یزدی، العروة الوثقی، ج ۱، ص ۲۰۹.